

УДК 81'373.612.2

НАТАЛІЯ СКОМОРОВСЬКА, доцент кафедри теорії та методики навчання, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна
ORCID ID 0000 0002 0629 3049
natalya.7575@ukr.net

МЕТАФОРА ЯК ФОРМА ВИСЛОВЛЕННЯ ІДЕЙ

NATALIA SKOMOROVSKA, Associate Professor of the Department of Theory and Teaching Methods, Ivano-Frankivsk Regional Institute postgraduate pedagogical education, Ukraine

METAPHOR AS A FORM OF EXPRESSION OF IDEAS

У статті розкрито роль метафори у процесі людського пізнання та створення нових понять. Проаналізовано праці відомих філософів, психологів, основні теорії трактування метафори в розвитку мислення та мовлення людини. Зроблено висновки, що інтерес до метафори виник ще з античних часів, коли її розглядали як один із способів світорозуміння, що допомагало пояснити незрозумілі явища, асоціювати їх з уже відомими. Метафора стала важливим інструментом у вивченні світоглядної системи людини, а це, у свою чергу, викликало багатобічне осмислення як окремої проблемної ситуації, так і різних періодів життя, що знаходиться у постійному русі та трансформації. Авторка звернула увагу на той факт, що з кожним десятиліттям науковий інтерес до метафори тільки зростає, цінні ідеї трансформуються у сучасні підходи. Пізнаючи та створюючи нову реальність, люди збагачують власні знання, спостерігають широкі можливості метафоричних перенесень. Метафора розглядається як потужний інструмент мислення, прийом пізнання та генерації нових ідей.

Ключові слова: метафора, мисленнєва діяльність, мовлення, світогляд, пізнання.

Summary. The article reveals the role of metaphor in the process of human cognition and the creation of new concepts. The works of famous

philosophers, psychologists, the main theories of metaphor interpretation in the development of human thinking and speech are analyzed. It was concluded that the interest in metaphor arose since ancient times, when it was considered as one of the ways of understanding the world, which helped to explain incomprehensible phenomena, to associate them with already known ones. Metaphor has become an important tool in the study of the worldview system of a person, and this, in turn, caused a multifaceted understanding of both a separate problem situation and different periods of life, which is in constant motion and transformation. The author drew attention to the fact that with every decade scientific interest in metaphor only grows, valuable ideas are transformed into modern approaches. Learning and creating a new reality, people enrich their own knowledge, observe the wide possibilities of metaphorical transfers. Metaphor is considered a powerful tool for thinking, a way of learning and generating new ideas.

Key words: metaphor, thinking activity, speech, worldview, cognition.

Meta: на основі аналізу публікацій психологів, філософів поглибити знання про метафоричний спосіб мислення; звернути увагу на нові функціональні можливості метафори для розширення світогляду людини.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні в науковому

світі все частіше метафору розглядають не тільки як вид тропів, а й важливу частину мислення і мовлення людини. Ця тема заслуговує на детальне дослідження, оскільки, урахувавши ідеї філософів і психологів, можна вийти на нове розуміння її функціональних можливостей. Правильно добираючи метафори для діалогу чи монологу, людина створює певне емоційне наповнення свого мовлення, впливає на аудиторію. За метафорами, які вона часто, навіть несвідомо вживає, можна робити висновки про її загальний і професійний рівень. Аналіз фахових праць дозволяє систематизувати погляди на метафору в різний історичний період, визначити її багатофункціональну роль у наш час.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що вивченню метафори в різноманітних аспектах присвячені роботи багатьох учених, відомих філософів і психологів. Засадничі положення когнітивного підходу в теорії концептуальної метафори заклали Дж. Лакофф, М. Джонсон. На зв'язок метафори з мисленням звертали увагу Дж. Віко, А. Річардс, М.Блек, П. Рікер, Ф. Ніцше. Так, С. Пеппер розглядав метафори як фундаментальну основу метафізичних систем, що задають певні філософські картини світу. Х. Блюменберг здійснив опис історії мислення, історії філософії через виявлення найважливіших для тієї або іншої епохи метафор. Німецькі вчені В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, М. Мюллер,

український мовознавець О. Потебня розглядали метафору як іманентну властивість мови, що забезпечує процес пізнання – постійну діяльність і пошук істини. Психологічну природу метафори вивчали Г. Пауль, К. Бюлер, Ю. Алімова, Н. Аругюнова, І. Вачков, В. Гак, Т. Яценко та інші. Теорію первинних і складних метафор запропонували американці Дж. Греді, С. Тоб, С. Морган. У лексико-семантичному, лінгвостилістичному та граматицічному аспектах досліджують метафору В. Ващенко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Тараненко, Л. Мацько, А.Мойсієнко, В. Калашник, В. Кононенко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Н.Бойко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафора – це перенесення ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості. Сконцентруючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним нечленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, несприятливий з погляду раціоналістичних концепцій. Вона тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, побудованої за естетичними принципами. Метафора виконує декілька різних функцій, залежно від яких може розглядатись як стилістичний прийом, спосіб образного відтворення змісту, спосіб пізнання та номінації нових понять, спосіб мислення.

До функцій метафор належить комунікативна – функція спілкування, когнітивна – функція пізнання, естетична – відчуття краси. Окрім того, науковці, серед яких В. Харченко, виділяють номінативну (функція називання), текстотвірну (утворення тексту), емоційно-оцінну, жанроутворювальну тощо (*Вікіпедія*) функції.

Сьогодні метафора широко ввійшла в різні галузі науки, активно використовується творчими особистостями, які за допомогою яскравих метафоричних перенесень піднімають художній рівень своїх творів, на-

уковцями, практичними психологами. Її можливості змінювати світогляд людей, багатозначність, що допомагає розвивати мислення, стають основою для творення нових актуальних творчих продуктів.

Класифікацій метафор чимало. Ще Аристотель виділив чотири типи метафоричних перенесень: з роду на вид; з виду на рід; з виду на вид; перенесення за принципом пропорційної аналогії. Такий поділ актуальний, проте дослідники часто наголошують, що лише четвертий тип є власне метафорою, а всі інші – або семантичним стягненням (з роду на вид), або метонімією (з виду на вид), або синекдохюю (з виду на рід). Квінтіліан за основу класифікації брав ознаку істоти/неістоти й виокремлював перенесення: з істоти на неістоту; з неістоти на істоту; з істоти на істоту; з неістоти на неістоту. У сучасній лінгвістиці найпоширеніша класифікація метафор ґрунтується на належності слова, що позначає допоміжний суб'єкт метафори до певної семантичної чи тематичної груп: антропоморфні метафори (моделюють навколишній світ за подібністю до людини); природоморфні метафори (світ, людина, різні сфери її діяльності уподібнюються до живої і неживої природи). Другий тип розгалужується на зооморфні метафори (моделюють дійсність за подібністю до тварини), фітоморфні (моделюють дійсність за аналогією до рослини), ландшафтні (моделюють дійсність за аналогією до елементів певної місцевості). Зооморфні та фітоморфні метафори мають етнокультурне забарвлення і пов'язані з міфічним світосприйняттям; соціоморфні – моделюють світ за подібністю до різних сфер соціальної діяльності людини, наприклад, спорту, мистецтва, релігії, побуту; артефактні метафори, що моделюють світ за подібністю до предметів, створюються людиною. Метафори даного типу представляють світ як механізм (складні машини, транспортні засоби, зброю), будівлю, комп'ютер, інструмент (знаряддя праці, музичні інструменти) тощо. Виокремлюють також синкретичні метафори, побудовані на основі асо-

ціативних когнітивних структур, пов'язаних з різними чуттєвими сферами людини (С. Ульман, М. Бреаль, Б.Ворф, І. Франко, Н. Аругюнова, В.Звєгінцев, С.Воронін, Г.Скляревська, О.Селіванова та ін.) (Енциклопедія Сучасної України).

Досліджували метафори ще з античних часів. Зокрема, філософи Платон, Цицерон, Аристотель звернули увагу на метафору як основу мислення. Люди часто в думках використовують перенесення, наділяють явища, події певним змістом, олюднюють природу, позначають відомим щось нове. Аристотель, котрий заклав основи розгляду природи метафори, вважав її мовною прикрасою і єдино можливим засобом кодування значень (Енциклопедія Сучасної України). Вважав, що з її допомогою можна помічати схожість між предметами чи явищами, "говорити незвичним чином про звичне".

Античні філософи спостерігали у суспільстві прагнення людей пояснити природу речей, що їх оточують. Більшість причин різних явищ і подій мали чисто спрощене розуміння, часто міфологічне. Особа бачилась як частина мікрокосмосу та підкорялася вищій силі. Природа вважалася також олюдненою і живою. Це породжувало багато міфів, у яких доволі часто використовували метафори. Багато з них дійшло і до нашого часу. В епоху Середньовіччя символічне мислення часто змінювали логічним. Філософи розглядали метафоричність як вторинну форму знання, спосіб описування гіпотетичних властивостей предметів, що вивчаються.

Італійський філософ Дж. Віко (XVII ст.) розглядав метафори як цінні прояви творчого потенціалу людини. Мова метафоричних образів – первинний мовний код, а метафора – інструмент первинної когнітивної функції свідомості, що визначає так зване раціональне мислення й формує концептуальне уявлення. На його думку, найефективнішим способом творення міфу є вживання метафори, водночас кожна метафора – "маленький міф". Ідеї Дж. Віко набули розвитку у працях німецьких учених

В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, М. Мюллера, А. Річардсона. Так, А. Річардсон вважав, що в метафоричній конструкції внаслідок об'єднання та взаємодії двох окремих уявлень про об'єкти позамовної дійсності утворюється нове поняття. Схожі думки висловив філософ М. Блек, пояснивши це як результат взаємодії не думок, а окремих об'єктів, кожному з яких відповідає система асоціативних спільних місць. Метафора у цій теорії постає своєрідним трансформатором, що через проектування головного об'єкта на сферу допоміжних за допомогою системи імплікацій створює нову перспективу візії об'єкта. М. Блек назвав дві причини метафоротворення: першу пов'язував з відсутністю прямого еквівалента метафоричного значення, коли мовець вдається до створення метафори як єдиного можливого засобу вираження; другу – з унікальністю семантики такої мовної одиниці та її потужним стилістичним потенціалом. Теорія М. Блека мала значний вплив на подальші дослідження метафори та слугувала підґрунтям когнітивного напрямку у її вивченні (*Енциклопедія Сучасної України*).

У кінці XIX ст. про метафору висловив свої думки Ф. Ніцше. Він вважав, що картина світу, побудована із свідомо антропоморфних понять, може бути нічим іншим, як "помноженим відбитком одного первообразу – людини". "Поняття, яке не жило метафори, не піддається верифікації. Шлях до істини замовлено. Істина – це натовп, що рухається, метафор, метонімії, антропоморфізмів, – сума людських відносин...; істини – ілюзії, про які забули, що вони такі, метафори, які вже скуштували і стали чутливо безсилим". Отже, між суб'єктом і об'єктом можливе лише естетичне ставлення, яке передається за допомогою метафори. Тому спонукування людини до свідомості метафор є невикорінним, шукає для своєї реалізації все нові можливості та знаходить їх у міфі та мистецтві. Тут діє одночасно інстинкт руйнування та імпульс до творення. Людина ламає "величезну будову понять". Пізнання, у принципі, метафоричне, має ес-

тетичну природу і не оперує поняттям верифікованості (*Ницше Ф*).

Американський дослідник Дж. Джейнс вважав метафору одним з основних шляхів формування і вияву концептуальних картини світу. Ключові положення когнітивного підходу викладені в теорії концептуальної метафори М. Дж. Лакоффа, М. Джонсона, котрі відмовилися від об'єктивізму й суб'єктивізму, обґрунтувавши їхню неспроможність пояснити процеси людського пізнання і пов'язані з ними феномени, звернувшись до емпіризму. Згідно з обраним філософським напрямом учені вважали метафору одним з необхідних складників людського пізнання, розглядали її як механізм створення нових значень, нової реальності. Вони доводили, що метафора – це не поетична фігура, адже вона притаманна не лише художнім текстам, а й повсякденній мові; людина не тільки висловлює свої думки за допомогою метафор, а й мислить ними (*Енциклопедія Сучасної України*).

У XX ст. ідея про невід'ємний зв'язок раціональності з комунікативними практиками людського співіснування міцно затвердилася у європейському філософському дискурсі завдяки роботам К. Поппера, К. Леві-Стросса, Дж. Фрезера, М. Еліаде, К. Хюбнера, Дж. Серла, Ж.-П. Верна, Е. Целлера. Їхні дослідження присвячені виявленню історико-культурних передумов та епістемологічних засад раціонального мислення, вони задали тренд для розуміння розвитку раціональності як процесу зміни домінуючих способів пояснення та розуміння світу з образно-символічного на дискурсивний (Шніцер М.).

Ключові праці, де метафора обґрунтовується як потужний інструмент мислення, фундаментальний прийом пізнання та концептуалізації дійсності, належать М. Блеку, Т. Віану, Дж. Серлу, П. Рікеру, К. Жолу, З. Маккормаку, Я. Гузенку, В. Телія, Дж. Лакоффу, М. Джонсону, В. Баранову. Вони наполягали на тому, що за своєю природою метафора є не тільки інструментом посилення художніх образів і значень, а й більш концептуальним явищем, одним з

основних засобів пізнання об'єктів дійсності. Ідеться, зокрема, про тривимірну складову метафори, що охоплює процесуальний, результативний та особистісний компоненти. В абсолютній більшості випадків увага дослідників зосереджена на окремих аспектах цього феномена або ж на методах, алгоритмах та інструментах символічного впливу на соціальні можливості людини змінювати світ. Теоретична позиція автора даної роботи полягає в тому, що метафора як інструмент автентичних соціальних комунікацій може трактуватися і як засіб трансформації суспільства (зміни "статичної соціальності" Н. Еліас) у більш прийнятну демократичну форму чинного соціального порядку, складову оновлення публічного простору (Шніцер М.).

Метафору часто використовують у своїй діяльності і психологи. М. Еріксон, Е. Россі, Ш. Копп, Р. Кроулі, Д. Мілліс, Н. Пезешкіан, В. Стюарт наголошують, що метафоричний підхід до роботи з клієнтами викликає багатобічне осмислення ситуації, проблеми, буття, яке постійно розширюється. Ю. Алімова, Н. Арутюнова, І. Вачков, В. Гак, Д. Гордон, В. Солодухов, Л. Шрагіна, Т. Яценко вважають, що мислення до метафори звертається тоді, коли немає готових засобів позначення, створення смислів. Метафора дозволяє долати захисні механізми, що сприяє підвищенню ефективності як індивідуальної, так і групової роботи (*Василевська, Дворніченко, 2017*).

Н. Арутюнова, В. Гак, В. Телія, Л. Шрагіна, Т. Яценко підкреслюють, що до метафори наше мислення звертається тоді, коли наявність готових рішень, пояснень, смислів є ускладненою. Саме проблемна ситуація з багатьма невідомими чи змінними чинниками провокує процес створення метафори (*Василевська, Дворніченко, 2017*).

Широко застосовується в роботі психологів, психотерапевтів казкотерапія. Головним засобом психологічного впливу тут виступає метафора. Послугуючись свідомими пластами психіки, метафора розглядається як інструмент відтворення симво-

лічного несвідомого змісту, позбавленого малозначущої конкретики: вона дозволяє об'єктивувати внутрішні механізми конструктивної або деструктивної соціальної адаптації (Василевська, Дворніченко, 2017).

Таким чином, метафора вже давно стала об'єктом вивчення філософів і психологів. Розглядається вона як важлива частина мисленнєвого процесу людини, як можливість пояснити нові поняття з допомогою вже звичних, традиційних. Так, перенесення дозволяє швидко знайти зрозумілий сенс непізнаних понять, співвідносити їх з уже відомими. Метафори дають можливість не просто уявити нове явище, а й народжують інші асоціативні ряди, збагачують соціальний досвід людини. Спілкуючись, вона часто свідомо чи несвідомо використовує метафоричні утворення, що дає можливість повноцінно висловлювати свої міркування, образно відтворювати суть речей. Багато нових метафор швидко стають традиційними, загальноживаними; саме вони дозволяють ідентифікувати незнайомі речі.

За допомогою метафор, які вживає людина, вдається простежити основи її світобачення, систему життєвих цінностей, особливості побуту тощо. Часто мовлення називають одягом думки, тому за рівнем висловлювання, здатністю користуватись мовним багатством, наповнювати

розмову яскравими тропами визначають загальний рівень людини. Чим яскравіша, цікавіша особистість, тим більше змістовніше й асоціативніше її мислення і мовлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Метафора сьогодні залишається в центрі уваги вчених, її потенціал не до кінця вивчений і потребує глибшого дослідження. З плином часу змінюється світогляд людей, нова інформація формує інші образи, з'являються нові метафоричні перенесення. Переосмислення ідей і порад психологів, філософів, науковців дає поштовх до сучасних гіпотез. Метафора все частіше входить у шкільний аналіз, допомагає глибоко проаналізувати образи, розкрити проблематику, зрозуміти ідею та особливості світогляду автора. З метафорою працюють практичні психологи, широко використовують її можливості для метафоричних карт. Метафори переосмислюють і створюють нові люди творчих професій: письменники, художники, дизайнери.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо у вивченні нових функціональних можливостей метафор з урахуванням вимог сучасності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Василевська, О, Дворніченко, Л. (2017). Метафора у роботі психоло-

га-консультанта. *Психологія і особистість*. Київ – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Метафора. Вікіпедія. Режим доступу <https://uk.wikipedia.org/wiki/Метафора>.

Метафора. Енциклопедія Сучасної України. Режим доступу https://esu.com.ua/search_articles

Ницше, Ф. Об истине и лжи во... Режим доступу <https://www.livelib.ru/quote>

Шніцер, М. Метафора як інструмент соціальної комунікації. Режим доступу <https://elibrary.kubg.edu.ua> >..

REFERENCES

Vasylevska, O, Dvornichenko, L. (2017). Metafora u roboti psykhologo-konsultanta. *Psykhologhiya i osobystist*. Kyiv – Poltava: PNPUI imeni V. H. Korolenka.

Metafora. Vikipediya. Rezhym dostupu <https://uk.wikipedia.org/wiki/Метафора>.

Metafora. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny. Rezhym dostupu https://esu.com.ua/search_articles

Nytsshe, F. Ob ystine y lzhy vo... Rezhym dostupu <https://www.livelib.ru/quote>

Shnitser, M. Metafora yak instrument sotsialnoyi komunikatsiyi. Rezhym dostupu <https://elibrary.kubg.edu.ua> >..

Стаття надійшла 12.10.2022 р.

